

ARHIMANDRITUL PAVLE KENGHELAȚ (1766–1834) – CU OCAZIA ÎMPLINIRII A 250 DE ANI DE LA NAȘTEREA SA

Sașa Iașin*

Cuvinte cheie: Pavle Kenghelaț, Timișoara, Mănăstirea Sângeorge, iluminism, Banat.

The Archimandrite Pavle Kenghelaț (1766–1834)

(Abstract)

Pavle Kendjelac was born in town Kikinda, on June 29, 1766. He spent his childhood in his native town where he finished primary education in 1779. For the next six years, he worked as a shop apprentice and assistant in towns of Szeged, Buda and Szekesfehervar. After that experience he continued his secondary school education in towns of Kezmark, Bratislava and Sopron which he completed studies of philosophy. After that he studied law and natural science in Halle. After the completion of these studies, he returned in Kikinda and visited or spent some time in nine European countries in his travels. The bishop Petar Petrovics of Timisoara, using the situation convinced him to become a monk and one of the great persons of illumination in Banat. His most important work „The story of Nature” and „The World history”, encompasses the contemporary knowledge from the end of the 18 century, and made him a serious historian. In his lifetime Kendjelac was vehemently harassed, discriminated against and obstructed in his attempts, it is obvious today that his nature study makes him the most significant scientist of the first half of 19 century in the Banat region.

Stadiul actual al cercetărilor

Starețul Mănăstirii Sfântul Gheorghe, arhimandritul Pavle Kenghelaț, una dintre cele mai marcante personalități ale clerului ortodox bănățean, a fost, alături de episcopul Timișoarei Petar Petrovici, un fervent adept al despotismului luminat, al gândirii raționaliste și al iluminismului. Concepția filosofică, în opoziție cu tendințele eclesiastice de conservare și îngrădire canonică a gândirii libere, la confluența secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, a limitat și mai mult un discurs amplu asupra vieții și operei sale. Cea mai mare parte a informațiilor privind viața și opera lui ne sunt oferite de critici literari și istorici¹, dar și de

unii reprezentanți ai clerului ortodox². În ultimul timp s-a constatat o preocupare crescândă din partea istoricilor sârbi pentru viața și opera acestuia³.

prvi panslavista, în *Даница*, 9, Нови Сад (1868), 158–164; Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност*, Београд (1869), 27, 38; Ђорђе Рајковић, *Павао Кенђелац биографско књижевна слика*, în *Летопис Матице Српске*, књ.124, Нови Сад (1880), 45–57; Алекса Ивић, *Архивска грађа о српским књижевницима и културним радницима 1740–1880*, în *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Друго Одељење, Споменници на туђим језицима књ.2 Српска Краљевска академија*, Суботица (1926); Marnach Obermayer, *Kengelav Pavao*, în *Osterreichisches Biographisches Lexicon 1815–1950*, Boehlaus, Graz-Koeln (1965), 294; J. Szinnyei, *Kengyelacz Pal*, în *Magyar irok elete es munkai*, 6, Budapest (1899), 24–25.

* Episcopia Ortodoxă Sârbă de Timișoara, Piața Unirii nr. 4; e-mail: isidora_iasin@yahoo.com.

¹ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар, Београд, Нови Сад (1995), 220–222; Димитрије Тирол, *О Архимандриту Павелу Кангелцу*, în *Банатски Алманах* 1827, Темишвар (1827), 47–48; *Ibidem*, 46–47, 191–196; Аноним, *Српско списатељство о Кенгелцу Павелу*, în *Српска новина или магазин за художество, књижевност и моду*, Пешта (1838), 287; Јован Стерија Поповић, *Карактеристика српских списатеља, 2. Павао Кенђелац*, în *Новине српске*, Београд (1852), бр. 59, 217–218; *Idem*, *Карактеристика српских списатеља, 2. Павао Кенђелац*, în *Огледало српско*, Нови Сад (1864), св 4, 118–120; Е. Чакра, *Павао Кенђелац*

² Слободан Костић, *Богословски течај у Темишвару*, Темишвар (1926); Иларион Зеремски *Школовање архимандрита Павла Кенђелца*, în *Летопис Матице Српске*, 101, Нови Сад (1927), 358–363; Слободан Костић, *Грбови епископа и грађана темишварских у православном српском саборном храму темишварском 1757–1838*, Темишвар (1938), 21–22.

³ Никола Гавриловић, *Деизам природњака Павла Кенгелца*, în *Темишварски зборник*, 3, Нови Сад (2001), 63–71; Александар Грубић, Миодраг Јовановић, *Павле Кенђелац*, în *Живот и дело српских научника*, *Српска академија науке и уметности*, књ. 12, Београд (2010),

Dat fiind faptul că cea mai mare parte a vieții a petrecut-o în Banat, considerăm că la ceas aniversar – la împlinirea a 250 de ani de la naștere, se cuvine să amintim că prin opera și prezența sa în rândurile bănățenilor, Kenghelaț a contribuit la formarea intelectualității bănățene, pe lângă Dimitrie Țichindeal, Mihai Martinovici Roșu, Dositei Obradovici, episcopul Petar Petrovici și alți cărturari de seamă ai Banatului.

Copilăria și tinerețea

Familia Kenghelaț își trage numele de la un strămoșpriceput în confecționarea harnașamentelor pentru cai, denumite în limba maghiară *kengyel*. Astfel familia Kenghelaț, mai cu seamă Pavle, în actele oficiale redactate în limbile maghiară, germană sau latină a folosit sau a fost amintit sub diferite forme ale numelui *Kingelaitsch*⁴, *Kengueaz*⁵, *Kengelaz*⁶, *Kengyelatz*⁷, iar în limba sârbă Kengelaț (*Кенђелац*) sau Kenghelaț (*Кенгелац*).

Pavao (Pavle) Kenghelaț⁸ s-a născut la data de 29 iunie 1766⁹ la Kikinda, în familia lui Hristofor și Ievrosima, ca al unsprezecelea copil din cei doisprezece fii ai familiei Kenghelaț¹⁰. Familia Kenghelaț a fost originară din granița militară de pe râul Mureș, iar după desființarea confiniului militar, în anul 1751, s-a stabilit la Kikinda. Tatăl lui Pavle a menținut spiritul ortodox între sârbii veniți la Kikinda, chiar pentru un timp, în absența preotului, citind pasaje din Scriptură și adunând oamenii la rugăciune. După aceea a devenit obercneaz și senator al districtului de Kikinda fiind numit generic „voievod”, dar nu din rațiuni militare, ci datorită popularității și calităților de lider spiritual și național¹¹. Din această familie a

5–69; Петар Вуца, *Живот и дело Павбла Кенгелца*, în *Развој астрономије код Срба*, бр. 10, Београд (2011), р. 429–437.

⁴ Vuța 2010, 429.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Covianici 1953, 165.

⁷ Zeremski 1927, 363.

⁸ În ceea ce privește prenumele lui Kenghelaț istoriografia vehiculează două variante: arhaicul Pavao și Pavle. Într-o însemnare din anii studiilor din Rusia, acesta este amintit drept Paulo: „*haes rhetorica sacra iussu Eminentissimi Gabrielis Metropolitanæ Novogrodensis et Petropolitani data est Seminarii Petropolitani Theologiae Studioso Paulo de Kingelaitsch per eiusdem Seminarii Rectorem archimandritam Innocentium anno Domini 1790 november 27 die*” (Vuța 2010, 49).

⁹ Bugarski 2012, 67.

¹⁰ Există opinii conform cărora acesta s-a născut în anul 1763, sau chiar la data de 6/19 iulie 1770 (Vuța 2010, 429; Gavrilovici 2001, 65) ce ar contrazice datele oferite de însuși Kenghelaț în autobiografia sa, unde menționează ca dată a nașterii 29 iunie 1766 (Bugarski 2012, 70).

¹¹ Raicovici 1880, 46; Deiană 2004, 9.

mai făcut parte și episcopul de Vârșeț, Emilian Kenghelaț (1807–1885).

Părinții tânărului Pavle au oferit copiilor prima educație la școala primară din localitate, unde tânărul Pavle a cunoscut limba slavonă bisericească. Pavle a absolvit în anul 1779, la vârsta de 13 ani, școala primară de la Kikinda¹². Cum familia Kenghelaț a dorit ca Pavle să urmeze o carieră de negustor, l-au trimis la Szeged, la renumitul negustor Andrei Maximovici, pentru a-și definitiva ucenicia de negustor¹³. Perioada petrecută aici a fost marcată de intense acumulări de cunoștințe în domeniul negoțului și al administrării unei afaceri prospere, el fiind în primii doi ani ucenicul, iar mai apoi ajutorul lui Maximovici. La data de 11 august 1783 a părăsit Szegedul¹⁴.

Perioada petrecută în ucenicie, precum și scurtele popasuri, în anul 1783 la Buda, respectiv 1784–1785 la Szekesfehervar, își vor pune amprenta pe formarea ca administrator al lui Pavle, de care va profita în anii petrecuți la cârma Mănăstirii Sfântul Gheorghe. La Buda, Pavle a fost ucenic la negustorul Sava Pandazic, iar la Szekesfehervar la negustorul Martin Kirovici. Însă Pavle nu a fost pregătit pentru a îmbrățișa cariera unui negustor prosper la Kikinda, un oraș care oferea celui dornic de carte nenumărate oportunități, care în ton cu duhul vremii a devenit un important centru al iluminismului și raționalismului bănățean. În autobiografia sa se observă că anii petrecuți în ucenicia de negustor nu au fost pe placul tânărului Pavle, care „neconte-nit se gândea la învățătura”¹⁵.

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor din viața tânărului Pavle, chiar dacă potrivnice dorințelor sale, vorbesc și mai mult despre dorința acestuia de a acumula cât mai multe cunoștințe, precum și dorința de a-și petrece viața cu știința și cercetarea. Anume, întorcându-se de la Szekesfehervar la Kikinda, în anul 1786, s-a adresat părinților cu rugămintea să-l ajute material pentru a-și continua studiile. Deși ajuns senator al orașului Kikinda, tatăl său nu a putut să-și permită o școală costisitoare pentru al unsprezecelea copil din cei doisprezece. Însă, nici nu a încercat să stăvilească dorința fiului său pentru a-și desăvârși studiile. Un moment emoționant este evocat de Pavle în autobiografia sa cu privire la acest moment: „Atunci când am plecat de acolo (Szekesfehervar n.r.) și m-am întors la părinții mei la Kikinda Mare, i-am rugat să-mi dea câte ceva pentru drum și pentru studii. Tatăl meu,

¹² Zeremski 1927, 359; Bugarski 2012, 70.

¹³ Bugarski 2012, 70.

¹⁴ Zeremski 1927, 359.

¹⁵ Bugarski 2012, 70.

senatorul, Hristofor Kenghelaș, neavând mai mult de trei florini, mi-a dat și mi-a spus: «Fiule, tot ce am ți-am dat ție și cât voi avea ție îți voi da și pe deasupra și binecuvântarea mea. Du-te și împlinește-ți dorințele, învață-te și să-mi fi ajutor la bătrânețile mele și oriunde vei fi, dă-mi de știre, că, dacă voi putea, să-ți trimit câte ceva; dacă nu voi putea să-ți trimit, iartă și cere ajutor de la alții, dar mai întâi de la preabunul Dumnezeu». Și așa am primit trei forinți, am sărutat mână părintească și am vărsat destule lacrimi, am luat drumul și m-am dus pe jos până în Ungaria Superioară, în orașul Kesmark...¹⁶.

După cum putem vedea, viața tânărului Pavle era departe de a fi fericită. Dorința de a-și desăvârși studiile, dorința de cunoaștere, au fost mai presus de confortul personal. De asemenea este de apreciat spiritul pozitiv al părinților săi, care, deși conștienți că situația materială nu le-ar permite înscrierea celui de al unsprezecelea copil la o școală prestigioasă din Europa, totuși l-au susținut și i-au oferit *ultimii trei florini*. Pe parcursul vieții acest moment hotărâtor din viața lui Pavle a contat enorm, nu numai în viața de cercetător, de om al cărții, de cărturar, ci și în viața de zi cu zi, care, încă de la început, s-a arătat atât de nemiloasă cu un băiat care se apropia de vârsta majoratului. Despre ceilalți frați ai lui Pavle nu există date concludente. Este doar amintit fratele mai tânăr care s-a numit Petar.

Educația la liceul protestant de la Kesmark

Episcopul Ilarion Žeremski a fost primul care a încercat să explice în baza suportului documentar parcursul academic a lui Kenghelaș¹⁷. Acesta a fost primul care a sesizat unele neconcordanțe din autobiografia sa cu parcursul academic. Totuși criticul Covijanic deduce, pe baza documentelor depuse de Kenghelaș în anul 1817, că toate cele expuse în autobiografie sunt reale și că în fața noastră avem un om cu capacități intelectuale superioare, făcând posibilă absolvirea a șase clase primare într-un singur an¹⁸.

În anul 1786 Pavle Kenghelac s-a înscris la cursurile Gimnaziului protestant de la Kesmark. Liceul protestant de la Kesmark a fost înființat încă în secolul al XVI-lea, fiind agreat de elevi din toate părțile Regatului Ungar pentru toleranța religioasă de care dădea dovadă. De asemenea oferea posibilitatea elevilor să studieze în mai multe limbi străine: maghiara, germana și slovacă. În acest sens era interesant pentru orice student care provenea de pe cuprinsul Regatului Maghiar. De-a lungul timpului, pragul acestui liceu l-au trecut: episcopul

Stefan Avakumovici, Teodor Stratimirovici, Samuel Tomsik, Iovan Steria Popovici, Palus Jozsef Shafarik, Imre Tököly, Ferencz Kzinczy, Pal și Janos Hunflavy, Artur Gorgey, Gergely Berzeviczy, Laszlo Mednyanszky și alții. Pavle s-a înscris la acest liceu cel mai probabil în toamna anului 1786. La data de 21 septembrie 1786 matriculele liceului l-au consemnat pe acesta înscris la cursurile de gramatică: „*Paulus Kengueaz, Nagy Kikinda, Temessinesis, graeci ritus non uniti ignobilis gramaticus*”¹⁹. Cel mai probabil aici și-a perfecționat studiile din domeniul matematicii, geografiei, gramaticii, sintaxei, retoricii, logicii, limbii latine, limbii ebraice și limbii grecești, teologiei, științelor naturale, fizicii și limbii sârbe²⁰.

Timpul petrecut de Pavle la Kesmark a coincis cu promovarea ideilor iozefiniste și raționaliste în mediul academic. Acest tip de gândire se va răsfrânge mai târziu în gândirea lui, iar operele sale capitale vor avea amprenta acestui mod de raționalizare a religiei și a științei. La Kesmark a avut prilejul să fie îndrumat de renumiții profesori Christian Genersich profesor de istorie, mineralogie, științele naturii și predicator evanghelic²¹ și Adam Podkonický²², profesor de științe umaniste²³.

¹⁹ Vuța 2010, 429.

²⁰ Vuța 2010, 429–430.

²¹ Christian Genersich s-a născut la Kezmark (Slovacia) la data de 4 ianuarie 1759. A murit la Kezmark la data de 30 aprilie 1825. A studiat teologia protestantă la Göttingen și Utrecht, iar în anul 1784 a fost numit rector al liceului de la Gömör. În anul 1786 a fost numit profesor la Kezmark unde a predat mineralogia și topografia, deținând totodată și funcția de predicator protestant la Kezmark. Una dintre cele mai importante lucrări ale sale este *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Kesmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*, din anul 1804, volumul reprezintă unul dintre cele mai ample tratate de mineralogie a spațiului carpatic. De asemenea a publicat mai multe tratate de mineralogie printre care amintim: *Reise in die Carpathen mit vorzüglicher Rücksicht auf das Tatra-Gebirge*, Wien und Triest 1807; *Neue Beyträge zur Topographie und Statistik des Königreichs Ungarn*, 1807; *Physisch-topographische Uebersicht des Zipser Comitats*, Wien, 1805. (Wiesław Siarzewski. *Śmiertelny oddech smoka*. Tatry, nr 3, 2005.).

²² Adam Podkonický, fiul lui Martin Podkonický și al Alžbeta născută Humalarinová, s-a născut la data de 5 decembrie 1750 la Banská Bystrica. Între anii 1765–1768 a urmat școala primară în localitatea natală, iar mai apoi a urmat cursurile școlilor din Bratislava între anii 1768 și 1772, iar din anul 1772 până în anul 1776 a urmat studiile facultății din Viena. Între anii 1776 și 1815 a deținut funcția de rector al liceului de la Kezmark, unde a ținut cursuri de științe umaniste, dar mai ales s-a evidențiat prin cursurile sale din domeniul politicii economice. A fost unul dintre susținătorii reformelor școlare ale împărătesei Maria Theresia și ale lui Iosif al II-lea. Între anii 1806 și 1810 a fost membru al asociației *Litterarische Gesellschaft* din Kezmark. A murit la data de 27 ianuarie 1820 la Kezmark. (*Slovenský biografický slovník* IV. M – Q; Matica slovenská, 1990, p. 432).

²³ Covianici 1953, 167–168.

¹⁶ Bugarski 2012, 70.

¹⁷ Žeremski 1927.

¹⁸ Covijanic 1953, 166.

Cum viața a fost nemiloasă cu tânărul Pavle, providența i l-a scos în cale pe Johann Szabinay, profesorul gimnaziului de la Kesmark care la îndrăgit pe tânărul elev, Kenghelaț absolvind șase clase gimnaziale într-un singur an, chiar devansându-i în cunoștințe pe cei de aceeași vârstă²⁴. Pavle a fost un oaspete drag al familiei Szabinay, de care își aducea aminte că era primit cu foarte multă căldură în cercul acesteia. Din autobiografia lui Pavle aflăm că Ioanes a fost practicant al confesiunii lutherane și a deținut la gimnaziul de la Kesmark funcția de profesor de gramatică²⁵. Johann Szabinay a fost un important om de legătură al diasporei sârbești în părțile Ungariei superioare. A deținut pentru scurt timp funcția de secretar al episcopului Iosif Stoianovici, care i-a facilitat studiile la Novi Sad. Educația pe care tânărul Pavle a primit-o la Kesmark, mai ales experiența de viață acumulată alături de Szabinay, a fost îndeajuns pentru ca acesta să fie recomandat pentru a studia mai departe teologia și filosofia.

Studiile de la Bratislava și Sopron

La Bratislava, Pavle a poposit pentru câteva luni în anul 1786. Cel mai probabil nu a fost înmatriculat la vreun liceu, iar studiile și le-a însușit în particular. La Bratislava a ascultat prelegerile filosofilor Jan Stercka, Stefan Sobel și Stefan Fabry, iar de aici la mijlocul anului 1787, a plecat la Sopron.

La Sopron s-a înscris la cursurile liceale în septembrie 1786, fiind cursant al orelor de filosofie. La data de 24 octombrie 1788 a primit diploma de absolvire a liceului, fiind menționat gradul înalt de cunoștințe acumulate și conduita exemplară demnă de un umanist²⁶. La Sopron a petrecut încă un an. Studiile definitive, precum și bagajul bogat de cunoștințe de care dispunea au început să fie răsplătite. Pavle a început să-și câștige existența ca pedagog al unor copii înstăriți, să cumpere cărți, ba chiar să trimită bani părinților. În acest sens de un real ajutor i-au fost Atanasie și Aleksie Karamatini, care l-au sprijinit în demersurile sale pe timpul șederii la Sopron²⁷.

Studiile în Rusia

La data de 27 octombrie 1788 Pavle a înaintat autorităților din Viena o cerere pentru a primi pașaport valabil pe o perioadă de cinci ani, pentru a pleca la studii în Rusia: „...pentru a-și continua studiile la universitatea Kiev din Moskova...”. În

această cerere a lui Pavle se vede o neconcordanță în ceea ce privește destinația exactă a călătoriei. În orice caz trebuie înțeleasă intenția sa de a-și continua studiile în Rusia. Cel mai probabil Pavle s-a referit la Academia teologică din Kiev, unde un număr mare de studenți sârbi și-au definitivat deja studiile²⁸. Însă pașaportul i-a fost înmănat doar la data de 10 aprilie 1790. Zeremski este de părere că această tergiversare de a i se acorda pașaportul a fost pusă pe seama relațiilor politice dintre Austria și Rusia, respectiv dorința Austriei de a limita contactul popoarelor slave cu Rusia. Chiar și în aceste condiții multiplele relații de prietenie pe care Pavle și le-a făcut în cercurile înaltei societăți au facilitat ca să i se acorde pașaportul, dar care a fost limitat doar pentru călătoria la Kiev timp de trei ani și nu cinci ani cum fusese înaintată cererea lui Kenghelaț.

Toată această tergiversare și așteptare a făcut ca Pavle să pornească în această călătorie cu bucurie. A vizitat Moravia, Polonia și Gdanskul, iar prin Riga a ajuns la Sanktpetersburg, în septembrie 1790²⁹. La Sanktpetersburg l-a întâlnit pe renumitul reformator școlar al Banatului, Teodor Iancovici de Mirievo³⁰, care ocupa funcția de inspector al școlilor primare din Rusia. Într-un timp foarte scurt a devenit pedagogul copiilor acestuia, câștigându-și astfel existența, iar mai apoi, cu ajutorul lui, s-a înscris la cursurile facultății de teologie de la Academia teologică de la Lavra Sfântul Aleksandar Nevski. La această Academie a studiat timp de un an și opt luni, fiind una dintre cele mai fascinante perioade din viața lui. S-a bucurat de sprijinul material și spiritual al mitropolitului de Petrograd și Novgorod Gavriilo, care i-a donat cu autograf o

²⁸ Zeremski 1927, 361.

²⁹ Grubici 2010, 8.

³⁰ Teodor Iancovici de Mirievo s-a născut la Sremska Kamenita la data de 17 aprilie 1741. A absolvit cursurile școlii triviale din Kamenita, iar mai apoi școala latină din Karlowitz și filosofia la Viena. Prin hotărârea Deputăției ilire din anul 1773 a fost numit director al școlilor româno – sârbe din Banat. Mulțumită lui Teodor, în același an a fost promulgată legea școlilor bănățene, care făcea posibilă organizarea educației în sistem instituțional. Unul dintre cei mai mari susținători în Banat al acestor reforme a fost Mihai Martinovici Roșu. A fost autorul abecedarului pentru copii în limba sârbă precum și a unui îndrumător dedicat învățătorilor. În tot acest timp a fost secretarul personal al episcopului de Timișoara Petar Petrovici. În anul 1782 la îndemnul țarinei Katarina a II-a a emigrat în Rusia, unde a fost înnobilit și a primit domeniul Nork din Bielorusia. În anul 1783 a fost numit directorul școlilor din gubernia Petrograd, unde a deschis Institutul pedagogic și Seminar pentru învățători. Pentru merite deosebite a fost ales membru al Academiei ruse. A murit la Sanktpetersburg la data de 3 iunie 1814. (Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 1876, Београд, р. 101).

²⁴ Zeremski 1927, 360.

²⁵ Bugarski 2012, 70.

²⁶ Zeremski 1927, 360.

²⁷ Bugarski 2012, 70; Zeremski 1927, 360.

carte de predici în limba latină³¹, aici i-a cunoscut pe Inokentije Dubravinski, pe care l-a amintit în lucrările sale și pe profesorul de științe naturale *Wolfgang Ludwig Krafft*³², dar a și legat prietenii pe viață cu mai mulți colegi, anonimi pentru istoriografie, Orlan și Speranski³³.

La această prestigioasă academie Pavle a obținut titlul de doctor în teologie³⁴. În privința timpului petrecut la studiile din Rusia cercetătorii opinează că acestea s-au desfășurat între un an și opt luni și trei ani, cât i-ar fi permis pașaportul. Din biografia sa este imposibil a determina cu exactitate această perioadă, dar cu siguranță se distinge bucuria cu care a vizitat cele mai importante centre culturale ale Europei, respectiv Suedia, Danemarca, Marea Britanie, Franța și orașul Hamburg³⁵, cel mai probabil pe la mijlocul anului 1792. Această dată, chiar luată cu o oarecare rezervă, este mult mai apropiată de adevărul istoric deoarece coincide cu înscrierea sa la prestigioasa universitate de la Halle, din toamna aceluiași an. Oricare ar fi perioada petrecută în Rusia, Pavle a putut să-și dea seama că nu dorește pentru el o carieră de mistic oriental, ci a dorit toată viața să explice rațional tot ceea ce a văzut, chiar să raționalizeze teologia. Cel mai probabil din discuțiile cu profesorii săi, mai cu seamă cu arhimandritul Inokentije Dubravinski și-a dat seama că teologia răsăriteană nu era pe placul său și a dorințelor sale de a cerceta și a teoretiza lumea înconjurătoare.

Halle

După ce a vizitat mai multe centre europene, Pavle a ajuns prin Hamburg la Halle, unde s-a

³¹ Zeremski 1927, 362; Raicovici 1880, 47.

³² Wolfgang Ludwig Krafft, fiul academicianului Georg Wolfgang Krafft, a fost unul dintre cei mai renumiți astronomi și fizicieni germani ai timpului său. Cea mai importantă lucrare a sa, dedicată astronomiei, este intitulată *Theoria motus lunae*. În anul 1782 a fost numit profesor de matematică, iar mai târziu profesor inginer la corpul de cadeți. A fost pedagogul copiilor țarului Pavle al Rusiei și membru al Academiei imperiale ruse, unde a scris mai multe manuale dedicate studiului astronomiei pentru cursanții săi. Pentru meritele sale în domeniul astronomiei, unul dintre craterele Lunii, cu diametrul de 51 de km, îi poartă numele. Cele mai importante lucrări ale sale sunt: *Essai sur la méthode de trouver la latitude sur mer par les hauteurs simultanées de deux astres*, 1799 și *Méthode de Krafft, pour réduire la distance apparente de deux astres à la distance vraie*, 1812. (Siegfried Günther: Krafft, Wolfgang Ludwig, în *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1883, 20).

³³ Zeremski 1927, 362; Kenghelaț 1811, 22; Karadjici 1910, 73; Cakra 1868, 163.

³⁴ Vuța 2010, 430; Grubici 2010, 8.

³⁵ Zeremski 1927, 363; Kenghelaț 1811, 208; Raicovici 1880, 47; Bugarski 2012, 70.

înscris la cursurile Universității protestante de aici. Din datele de care dispune istoriografia se precizează că acesta s-a înscris inițial la cursurile de drept ale acestei universități („*Paullus Kengyelatz Hungrus juris studiosus*”). Însă, după scurt timp, a găsit la cursurile acestei universități posibilitatea să studieze ceea ce și-a dorit dintotdeauna și anume științele naturale, transferându-se astfel la cursurile de filosofie. Din însemnările autobiografice aflăm că la Halle a studiat filosofia, științele naturii și dreptul, timp de doi ani jumătate, ceea ce ar corespunde perioadei de mijloc a anului 1792 până în toamna anului 1794. Printre personalitățile marcante ale acestei universități Kenghelaț îl amintea pe filosoful Wolf, care a predat filosofia la această universitate începând cu anul 1748. Însă cel mai important personaj care și-a lăsat amprenta asupra vieții și operei lui Kenghelaț a fost Johann Reinhold Forster³⁶, renumitul teolog, lingvist și cercetător al științelor naturale. Pavle amintea cu recunoștință de personalitatea lui Forster în lucrările sale³⁷. Colegiul profesorilor de la Halle, în frunte cu Forster, care predă științele naturii și mineralogia, Friedrich Green, popularul fizician, Johann Semler, renumitul raționalist și critic al teologiei, Johann August Eberhardt³⁸, filosof, estetician, August

³⁶ Johann Reinhold Forster a fost unul dintre cei mai importanți ornitologi ai Europei și Americii de Nord de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. S-a născut la data de 22 octombrie 1729. A fost unul dintre cercetătorii prezenți la expediția prin Oceanul Pacific a căpitanului James Cook, între anii 1772 și 1775, în urma căreia a publicat lucrarea *Observations Made during a Voyage round the World* (1778). Și-a definitivat studiile din domeniul lingvisticii și a istoriei naturale la *Joachimsthal Gymnasium* din Berlin, teologia la Halle, iar mai apoi a fost pastor protestant la Mokry Dwor. După un periplu în slujba țarului Rusiei în provincia Saratov pe Volga, s-a întors în Anglia unde a devenit profesor de istorie naturală la Warrington, Lancaster. În anul 1771 a publicat lucrarea *A catalogue of the Animals of North America*. Din noiembrie 1779 a fost numit profesor de istorie naturală și mineralogie la Universitatea din Halle și directorul parcului botanic *Botanische Garten der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*. A murit la data de 9 decembrie 1798. (Dove, Alfred, *Forster, Johann Reinhold*, în *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol.7, 1878, 166–172).

³⁷ Kenghelaț 1811, 76–77.

³⁸ Johann August Eberhardt s-a născut în Principatul Halberstadt. A studiat teologia la Halle și a devenit profesorul particular al mezinului familiei baronului von der Horst. În anul 1764 a plecat la Berlin unde l-a întâlnit pe Moses Mendelssohn, la inițiativa căruia a publicat în anul 1772 lucrarea *Neue Apologie des Socrates*. În discursul său apologetic a militat pentru toleranța religioasă. Pe lângă Kenghelaț a fost profesorul lui Dositei Obradovici și Friedrich Schleiermacher. În anul 1786 a fost numit membru al Academiei din Berlin. A murit în anul 1809 la Berlin. A publicat următoarele

Hermann Nimaer³⁹, pedagog și teolog, a avut un impact covârșitor asupra formării sale ca cercetător științific, dar și pentru a cunoaște mai bine postulatele filosofiei raționale germane. Anii petrecuți la Halle au fost exploatați la maximum de Pavle, deoarece fluxul de informații care venea înspre el a fost asimilat foarte repede, devenind unul dintre studenții fruntași ai universității, apreciat de colegi, de multe ori aclamat și denumit *Bursehenehäfts König*⁴⁰. În această calitate de rege al organizației studentești, Kenghelaț a participat la diferite dezbateri, câștigând aprecierea și simpatia celor mai marcante personalități ale vieții publice. Istoriografia a consemnat că la o astfel de întrunire la care era prezent însuși regele Prusiei Friedrich cel Mare, Kenghelaț, excelând în cunoștințe, a câștigat atenția regelui, care la un moment dat s-a apropiat de el, și-a scos sabia și i-a înmănat-o în semn de recunoștință, spunând: „Aveți aici, coleg drag, sabia mea pentru amintire” (*Da haben Sie, Herr Collega, meinem Degen zum Andenken*)⁴¹. În toamna anului 1794, la finalizarea studiilor, Pavle a primit titlu de doctor în filosofie, drept și „alte științe”⁴². Este interesant de urmărit și activitatea lui la Viena. Unul dintre biografi săi amintește de prezența lui la unele cursuri de drept la Viena⁴³. Chiar mai mult, există opinii că în anul 1792 a fost unul dintre promotorii revistei *Славено-сербске вједомости*, un

ziar cu caracter politic, panslavist, editat de Stefan Novacovici la Viena⁴⁴.

De la ales al poporului la stareț de mănăstire. Primele încercări ale vieții

Proaspătul doctor în teologie, drept și filosofie, acumulând un impresionant bagaj de cunoștințe, lasă în urmă importante centre universitare din Europa, cu șanse mari la o promițătoare carieră științifică, și se întoarce la Kikinda. În autobiografia sa menționează că a ajuns acasă la data de 5 septembrie 1794. În drumul spre casă a trecut prin Saxonia, Cehia și Austria, iar când a ajuns acasă părinții, frații și ceilalți nu l-au putut recunoaște⁴⁵. Pavle a venit la Kikinda complet maturizat, dar mai presus de toate hotărât să-și pună în aplicare toate cunoștințele acumulate și atât de bine asimilate în timpul periplului științific la cele mai importante centre culturale ale Europei. Acest tânăr de 28 de ani, de statură mijlocie, cu fața blajină și voce răsunătoare s-a înfățișat în fața cunoscuților ca doctor în științe, iar cei care au venit să-l salute, au ieșit în întâmpinarea sa cu steaguri, deoarece s-a dus deja vestea că a fost decorat de însuși regele german⁴⁶. Cât se poate da crezare celor relatate cu privire la primirea lui Kenghelaț este greu de precizat, dar un lucru rămâne cert, că acesta a fost unul dintre cei mai de seamă oameni ai acestui oraș la data respectivă. Să nu uităm nici faptul că familia sa a avut un statut aparte în cercurile înalte ale urbei, deoarece tatăl său a fost ales senator pe viața al districtului Kikinda. Oricum, întoarcerea printre bănațeni a produs o mare bucurie, mai ales în momentele grele pentru populația din Kikinda.

Anume, populația din districtul Kikindei nu a fost mulțumită de prestația reprezentanților săi în fața magistratului și a nobilimii maghiare, care căutau să reducă drepturile și privilegiile comunităților ortodoxe. Încă în cursul anului 1793 populația din district a început să formeze o comisie care să se înfățișeze în fața împăratului Franz II pentru a-și prezenta revendicările. Unele izvoare istorice, precum și autobiografia lui Kenghelaț, arată că acesta a fost ales membru al acestei comisii, alături de Ieftimie Iovanovici și Mihailo Perici. Dacă avem în vedere faptul că Pavle a fost numit delegat al comisiei la data de 3 martie 1793, adică în perioada în care era încă la studii, putem deduce că întoarcerea acestuia în Banat a avut un scop precis și definit politic⁴⁷.

lucrări: *Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens* (Berlin, 1776); *Von dem Begriff der Philosophie und ihren Theilen* (Berlin, 1778); *Lobschrift auf Herrn Johann Thunmann Prof. der Weitweisheit und Beredsamkeit auf der Universität zu Halle* (Halle, 1779); *Vorbereitung zur natürlichen Theologie* (Halle, 1781); *Amyntor, eine Geschichte in Briefen* (Berlin, 1782); *Über die Zeichen der Aufklärung einer Nation* (Halle, 1783); *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* (Halle, 1783); *Vermischte Schriften* (Halle, 1784); *Neue vermischte Schriften* (Halle, 1786); *Allgemeine Geschichte der Philosophie* (Halle, 1788); *Versuch einer allgemeinen-deutschen Synonymik* (Halle – Leipzig, 1795–1802); *Handbuch der Aesthetik* (Halle, 1803–1805). (Giorgio Tonelli, *Johann August Eberhard*, în *The Encyclopedia of Philosophy*, Collier Macmillan, 1967).

³⁹ August Hermann Nimaer a studiat teologia la Halle între anii 1771 și 1777. La data de 18 aprilie 1777 a fost promovat doctor în teologie. A publicat următoarele lucrări: *Charakteristik der Bibel* (Halle 1775–1782); *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts* (Halle 1796); *Handbuch für christliche Religionslehrer* (Halle 1795); *Leitfaden der Pädagogik und Didaktik* (Halle 1802); *Lehrbuch für die obere Religionsklassen in Gelehrtschulen* (Halle 1843). (Rudolf W. Keck, *Niemeyer, August Hermann*. în *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Herzberg 1993, 733–735).

⁴⁰ Vuța 2010, 430.

⁴¹ Raicovici 1880, 47.

⁴² Grubici 2010, 10.

⁴³ Costici 1952, 234.

⁴⁴ Ciacra 1868, 159-160; Novacovici 1869, 27, 38; Obermayer 1965, 294; Deianaț 2004, 13.

⁴⁵ Zeremski 1927, 363; Bugarski 2012, 70.

⁴⁶ Raicovici 1880, 48.

⁴⁷ Grubici 2010, 11.

Delegația în frunte cu Kenghelaț s-a înfățișat în fața împăratului, obținând rezultate foarte bune, deoarece împăratul a promis rezolvarea unor situații neplăcute și a concretizat în fapt cele promise. Însă pentru membrii delegației acest periplu în numele conaționalilor avea sa-i coste scump. Administrația comitatului Torontal, la vestea intervenției acestei delegații în fața împăratului, a cerut de îndată de la magistrat date referitoare la cei care au făcut parte din delegație și din ce bani s-au achitat costurile de deplasare. Mai mult, autoritățile administrative ale comitatului l-au atenționat pe episcopul de Timișoara Petar Petrovici în privința conduitei lui Kenghelaț, acesta nemaifiind agreeat de către autorități. Episcopul Petrovici a transmis membrilor delegației temerile sale că situația ar putea degenera, sugerându-le să intervină din nou la Viena pentru rezolvarea acestei situații tensionate⁴⁸.

Spre deosebire de ceilalți, Kenghelaț a refuzat să meargă la Viena în fața împăratului pentru a-i cere intervenția pe lângă autoritățile comitatense. A început o primă corespondență cu mitropolitul Stratimirovici, dar s-a dus totuși la Viena pentru a-l întâlni pe episcopul Petar Petrovici, care deținea funcția de consilier și secretar al împăratului. Întâlnirea dintre cei doi s-a produs pe fondul dorinței lui Kenghelaț de a se călugări. În autobiografia sa, Kenghelaț amintește că episcopul Petrovici a fost primul care i-a sugerat timp de doi ani la rând să intre în rândul clerului, fiind scutit astfel de problemele care au apărut între timp cu autoritățile comitatense, dar și din cauza serviciilor pe care le putea aduce pentru episcopie și popor⁴⁹. Episcopul Petar Petrovici⁵⁰ a văzut în persoana lui

⁴⁸ Bugarski 2012, 71; Grubici 2010, 11.

⁴⁹ Bugarski 2012, 71.

⁵⁰ Episcopul Petar Petrovici s-a născut în familia nobiliară Petrovici de Karlowitz. Ca trimis al mitropolitului Pavle Nenadovici a urmat cursurile facultății din Halle. A fost unul dintre cei mai mari raționaliști și susținători ai despotismului luminat. De asemenea a susținut enciclopedismul francez, fiind o perioadă chiar adept al ideilor revoluției franceze din anul 1789. Contrar mitropolitului de Karlowitz Moisie Putnik, a fost susținătorul politicii duse de Casa de Habsburg în privința inarticulării. A fost unul dintre contracandidații mitropolitului Stefan Stratimirovici la sinodul elector de la Timișoara din anul 1790. A deținut funcția de consilier regal și a fost conducătorul Cancelariei ilire între anii 1790–1792, fiind socotit tot timpul omul de legătură al populației ilire cu cancelaria veneză. Kenghelaț a avut neșansa ca după toate numirile în cele mai înalte funcții din cadrul episcopiei de Timișoara, dar când încă statutul său nu a fost nici pe departe definit, cel mai mare susținător al său, episcopul Petrovici, să moară în anul 1800, fiind înmormântat în cripta catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara. (Сава, епископ шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Крагујевац (1996), 403).

Kenghelaț o oportunitate de a ridica la un rang superior personalul episcopiei, iar prin autoritatea lui Kenghelaț treburile episcopiei să cunoască o nouă ascensiune.

Vestea că va intra în clerul bisericesc l-a bucurat foarte mult pe Kenghelaț. Episcopul Petrovici la hirotonisit ipodiacon la data de 28 iunie 1796, în ziua prăznuirii Înălțării Domnului, în biserica grecească din Viena. Mai apoi, la rugămintea episcopului Petrovici, episcopul Dionisie Popovici l-a hirotonisit diacon la Buda, în biserica Pogorării Sfântului Duh, în data de 8 iulie 1796, iar în curând a devenit și arhidiacon⁵¹.

Kenghelaț a venit la Timișoara împreună cu episcopul Petrovici, unde au rămas până în luna septembrie a anului 1796, iar după aceea s-au întors la Viena, unde Kenghelaț a devenit referentul episcopului Petrovici. La data 1 august 1798 cei doi s-au întors la Timișoara. Petrovici i-a încredințat lui Kenghelaț rezolvarea problemelor din consistoriul episcopiei și alte treburi importante⁵². La 18 octombrie 1798 diaconul Pavle a fost călugărit, păstrându-și numele de botez, fiind alăturat obștii Mănăstirii Sfântul Gheorghe, iar mai apoi hirotonisit ieromonah în aceeași mănăstire, prin episcopul de Vârșeț Iosif Iovanovici Șakabent⁵³. La data de 28 octombrie 1798 a fost hirotonisit de episcopul Petar Petrovici arhimandrit în catedrala episcopala sârbă din Timișoara și numit stareț al Mănăstirii Sfântul Gheorghe. Instalarea oficială ca stareț al mănăstirii în fața obștii mănăstirești s-a petrecut la data de 8 noiembrie 1798 în prezența protopopului de Timișoara, Iovan Șuboni, parohului din cartierul timișorean Fabric, Kiril Radosavljevici, juristului consistoriului eparhial, Simeon Petrovici, solgabirovului Iosif Kardos și juratului Labody din partea autorităților comitatense⁵⁴.

Kenghelaț a deținut pe lângă funcția de stareț al mănăstirii Sfântul Gheorghe și pe cea de locțiitor al episcopului Petrovici. Imediat după numirea sa ca locțiitor arhieresc, cel mai probabil în luna noiembrie 1798, Kenghelaț a trimis tuturor oficiilor parohiale de pe cuprinsul episcopiei, la data de 30 decembrie 1798, un îndemn la respectarea sfințeniei Sfintei Taine a Botezului, iar copiilor să le fie date la botez numele sfinților din calendar. Este totodată singura circulară scrisă de Kenghelaț în această funcție deoarece în scurt timp lucrurile vor lua o întorsătură nefavorabilă lui⁵⁵.

⁵¹ Bugarski 2012, 71.

⁵² Bugarski 2012, 71.

⁵³ Bugarski 2012, 71.

⁵⁴ Bugarski 2012, 71.

⁵⁵ Grubici 2010, 12.

Istoriografia încă nu a ajuns la un numitor comun în ceea ce privește aversiunea mitropolitului de Karlowitz, Stefan Stratimirovici⁵⁶ față de arhimandritul Pavle Kenghelaș⁵⁷. Cert este că imediat după numirea acestuia ca stareț al Mănăstirii Sfântul Gheorghe, mitropolitul Stratimirovici a cerut ca numirea să fie retrasă. Mitropolitul imputa episcopului Petrovici că nu l-ar fi consultat în privința acestei numiri. Mitropolitul chiar a cerut autorităților civile să-l depună din funcție pe Kenghelaș, ceea ce s-a și întâmplat în prezența a doi jandarmi de praznicul Botezului Domnului din anul 1799, în locul său fiind numit alt stareț în persoana egumenului Avgustin Petrovici⁵⁸. Episcopul

⁵⁶ Mitropolitul de Karlowitz, Stefan Stratimirovici, s-a născut la data de 17 iulie 1745 în familia nobiliară Stratimirovici de Kulpin. A absolvit cursurile liceelor de la Kulpin și Begheci, gimnaziul la Novi Sad, filosofia și dreptul la Viena și Buda, iar teologia la Karlowitz. După tundera în monahism a urcat repede pe scara ierarhică, devenind starețul Mănăstirii Cruședol la data de 15 august 1784. La 15 mai 1786 a fost numit episcop de Buda. A fost unul dintre cei mai mari susținători ai inarticulării în corpusul legilor ungare a privilegiilor obținute de patriarhul Arsenie III Cernoievi, în opoziție cu *naționalistii* conduși de episcopul de Timișoara Petar Petrovici. Susținut masiv de cea mai mare parte a nobilimii ortodoxe, contrar dorințelor curții vieneze, a fost ales mitropolit al Karlowitzului la soborul de la Timișoara din anul 1790, unul dintre contracandidații săi fiind episcopul de Timișoara Petar Petrovici. În anul 1792 a întemeiat Gimnaziul de la Karlowitz, în anul 1794 Seminarul Teologic de la Karlowitz, iar în anul 1797 Stefaneumul. A participat activ la răscoala sârbilor din anul 1804. Dorind conservarea limbii slavo-sârbe s-a împotrivit reformelor lui Dositei Obradovici și Vuk Stefanovici Karadzici. A murit la data 24 septembrie 1836. (Сава, епископ шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Крагујевац (1996), 469–472).

⁵⁷ Trebuie totuși precizat că cei doi sunt reprezentanții a două curente distincte. Pe de o parte ierarhia superioară a Karlowitz-ului, care pe lângă grija spirituală pe care trebuia să o poarte ortodocșilor mai ales în părțile unde riscul de trecere la catolicism a fost foarte mare, avea și o grijă aparte de a păstra nealterată credința în dogmele bisericii răsăritene, care nu a fost pregătită să răspundă în vreun fel noilor idei și curente filosofice venite din centrul și vestul Europei. De aceea orice formă de manifestare ieșită din rigorile dogmatice trebuia limitată. Pe de altă parte, persoana lui Pavle Kenghelaș a beneficiat de sprijinul episcopului Petar Petrovici, care la rândul său era un adept al reformelor despotismului luminat, un susținător al culturii și ideilor franceze, căruia persoana lui Kenghelaș i s-a părut a fi ideală pentru reforma gândirii intelectuale a credincioșilor păstoriți de acesta. Într-adevăr Kenghelaș niciodată nu a negat faptul că dorea episcopatul, dorință care în fond este un deziderat biblic *ca cel ce dorește episcopat un lucru bun dorește* (I Tim. 3,1). De aceea în opinia sa accederea la cea mai înaltă treaptă ierarhică nu a fost privită ca o ambiție profesională, ci ca o modalitate de liberă exprimare a ideilor filosofice și teologice puse exclusiv în slujba modernizării gândirii intelectualității bănățene și a bisericii ortodoxe.

⁵⁸ Grubici 2011, 12.

Petar Petrovici a rămas susținătorul lui Kenghelaș, deoarece l-a cunoscut cel mai bine și avea o viziune clară asupra organizării vieții bisericești în Episcopia Timișoarei. De aceea a încercat în mai multe rânduri să-l înduplece pe mitropolit să revină asupra deciziilor sale, dar încercările sale, de fiecare dată, au rămas în zadar. Chiar s-a purtat o intensă corespondență în cursul anului 1799 între episcopul Petrovici și mitropolitul Stratimirovici, dar care a rămas, pentru moment, fără rezultate pozitive în ceea ce-l privea pe Kenghelaș. Epuizându-se toate modalitățile de a-l convinge pe mitropolit să revină asupra deciziei în ceea ce-l privea pe Kenghelaș, episcopul Petrovici s-a adresat la data 1 decembrie 1799 însuși împăratului Franz II⁵⁹. Episcopul Petrovici a ezitat foarte mult timp să-i ceară împăratului să intervină, putând profita în acest sens de apropierea sa de curtea vieneză, însă a lăsat ca lucrurile să-și urmeze cursul firesc. În cele din urmă, printr-o hotărâre imperială, arhimandritul Pavle a fost repus la începutul anului 1800 în funcția de stareț al mănăstirii⁶⁰.

Apariția pe scena publică și eclesiastică a lui Pavle Kenghelaș a fost marcată pe de o parte de bucuria revederii cu conaționali săi, de recunoaștere a meritelor academice și accederea la o dregătorie înaltă de reprezentant al poporului în fața împăratului. Pe de altă parte ascensiunea fulminantă, chiar de invidiat la numai treizeci de ani pe o scară ierarhică mult dorită, a agitat puternic spiritele în rândul Mitropoliei de Karlowitz. În această funcție Pavle s-a bucurat de sprijinul neîncetat al episcopului Petar Petrovici, căruia i-a rămas fidel până la moarte, dar și de relațiile episcopului Petrovici și personalitatea sa în rândurile cancelariei vieneze. Pe de altă parte se pare că această autoritate nu a fost suficientă pentru a-l convinge și pe mitropolitul Stratimirovici. Pavle încă nu avea anii și experiența necesară pentru a cunoaște toate subtilitățile vieții cancelare, dar avea voința și sprijinul episcopului Petrovici pentru a reforma viața eclesiastică a Episcopiei de Timișoara. În duhul iluminismului dorea ca preoții să aibă o bogată cultură, să știe nu doar a citi din cărțile bisericești, ci prin cunoaștere să vadă adevăratele valori spirituale și ca atare să le transmită credincioșilor. Este de recunoscut aici ideea filosofică a lui Immanuel Kant, conform căreia un popor fără cultură e un popor ușor de manipulat, ceea ce Kenghelaș nu putea permite să se întâmple cu poporul din care făcea parte.

⁵⁹ Nici 1912, 140.

⁶⁰ Nici 1912, 139.

Profesor de seminar

Iluminismului cultural în foarte scurt timp i s-a alăturat elementul eclesial. Fenomenul este explicabil deoarece din dorința de a se menține în spiritul ortodox, clerul și poporul trebuiau să aibă o cultură și cunoaștere a propriei religii, să conștientizeze anumite dogme teologice și din considerente de ordin rațional să rămână în sânul bisericii ortodoxe. Dacă se are în vedere că în anul 1758, la îndemnul mitropolitului de Karlowitz, Pavle Nenadovici, s-a desfășurat un examen general privind cunoștințele preoților, rezultatele arătând că mai bine de jumătate se limitau doar la a sluji Sfânta Liturghie, accesul la informațiile dogmatice, istorice sau culturale fiind restrâns din cauza lipsei materialului de studiu, atunci putem înțelege de ce ideile iluminismului au avut atât de mare succes în rândul clerului ortodox din Banat⁶¹. La soborul de la Timișoara din anul 1790 s-a născut ideea de a lua ființă un seminar teologic pentru pregătirea cadrelor clericale și a învățătorilor, neconcretizându-se însă nimic până în anul 1800, când episcopul de Timișoara, Petar Petrovici, a hotărât înființarea unui curs pentru preoți și mireni.

Această activitate laudabilă a episcopului de Timișoara i-a adus în prim plan pe doi dintre cei mai învățați bănațeni ai momentului: arhimandritul Pavle Kenghelaț și Mihai Martinovici Roșu⁶².

⁶¹ Ruvaraț 1914, 32.

⁶² Mihai Martinovici Roșu s-a născut în satul timișean Jadani, din părinți țărani. A studiat mai întâi cu preotul satului, iar din 1763 a fost dus de tatăl său la Timișoara, să studieze cu părintele Chiril, întrucât școlile românești erau inexistente. În 1777 împărăteasa Maria Theresa a dat legea intitulată *Ratio educationis*, care deschidea drumul pentru înființarea școlilor naționale în interiorul Imperiului habsburgic. Astfel, în 1779 s-au înființat primele cursuri normale la Timișoara, care se țineau în limba sârbă, pe perioada verii, timp de 3 luni pe an. Mihai Roșu a fost cel care traducea aceste cursuri în românește. Dascăl și teolog, el a tradus în 1790 teologia din limba slavă în românește, pe care o predă mai departe viitorilor preoți. Printre studenții săi s-a aflat și Dimitrie Țichindeal, un alt personaj cheie în lupta românilor bănațeni pentru emancipare. Mihai Roșu a fost profesor de școală normală și de teologie, precum și preot al bisericii din Timișoara, până în 1794. Era poliglot, cunoștea la perfecție cinci limbi. În acest an se reîntoarce în satul său natal, Jadani. Aici se dedică scrisului. S-a stins din viață la 18 septembrie 1822 în satul natal, unde a fost și înmormântat. Cea mai importantă lucrare a lui Mihai Roșu se intitulează *Normalul, de lipsă cărțice pentru învățătorii a Neuniților rumânești mai mici școle*, în practică un manual de școală tradus în românește (în 1775), dintr-o carte sârbească, și publicat în 1785. A doua lucrare mai importantă a lui Roșu este *Teologia*, tradusă din limba slavă. A mai scris și *Florariul* pentru folosul tuturor iubitorilor de învățătură, publicată postum în 1831, de către elevul său Pavel Lazărescu. A mai tradus cărți bisericești din greacă sau sârbă, publicate apoi de protopopiatul ortodox

Alegerea episcopului Petar Petrovici de a-i numi pe cei doi drept profesori ai acestui curs a avut un raționament bine definit. La acest curs au participat 121 de preoți și diaconi din episcopia de Timișoara, care avea în subordinea ei deopotrivă preoți sârbi și români. Din cei 121 de cursanți au fost 71 de sârbi și 50 de români; de asemenea au urmat cursurile cu predare în limba română și 74 de mireni. Din această cauză episcopul Petar Petrovici l-a numit pe Pavle Kenghelaț pentru predarea cursurilor în limba sârbă, iar pe Mihai Martinovici Roșu pentru predarea cursurilor în limba română.

Deschiderea solemnă a cursurilor a avut loc la data de 19 aprilie/ 2 mai 1800. Din relatările lui Mihai Martinovici Roșu despre acest curs desprindem câteva idei esențiale în ceea ce privește structura organizatorică: conducătorul acestuia a fost numit arhimandritul Pavle Kenghelaț, iar cei prezenți au putut participa la cursuri de: teologie dogmatică, Istorie bisericească, Canoanele sfinților apostoli, Învățătura apostolilor, teologie pastorală și exegeză biblică. Pavle Kenghelaț, în prezența a patru preoți și doi diaconi, a slujit Sfânta Liturghie, iar mai apoi la reședința episcopală a deschis oficial în prezența episcopului Petar Petrovici, a reprezentanților administrației locale și a unui număr foarte mare de credincioși, precizându-se că se vine în întâmpinarea educației poporului sârb și român și pentru a fi alungată prostia și păcăleala. Discursul a avut un efect atât de puternic asupra ascultătorilor, încât multora le-au dat lacrimile de bucurie⁶³. La data de 23 aprilie/ 6 mai 1800 de praznicul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, arhimandritul Pavle Kenghelaț împreună cu preoții parohi și ceilalți cursanți au participat la Sfânta Liturghie și celelalte solemnități cu ocazia hramului bisericii din cartierul orașului Timișoara Fabric. Bagajul impresionant de cunoștințe acumulate de Kenghelaț în anii studiilor prin Europa și Rusia, spiritul organizatoric și oratoric l-au făcut foarte apreciat între cursanți, care la terminarea cursurilor și-au exprimat satisfacția că într-un timp atât de scurt (19 aprilie – 4 iulie) s-au îmbogățit cu atât de multe cunoștințe.

Unul dintre cei mai remarcanți cursanți, Dimitrie Țichindeal⁶⁴, i-a descris în câteva cuvinte

din Timișoara. A scris numeroase cărți, mare parte dintre ele rămase doar sub formă de manuscris și care nu au avut ocazia să fie publicate din cauza greutăților pe care le presupunea publicarea în contextul feudal. (Aurel Cosma, *Bănațeni de altă dată*, vol. I, Timișoara, 1933).

⁶³ Costici 1926, 163–165.

⁶⁴ S-a născut în anul 1775 la Becicherecul Mic. A urmat studiile la școlile sârbești din satul natal și din Timișoara. Odată terminate studiile, devine învățător la Belinț și Beregsău,

pe cei doi profesori ai seminarului: „Dumnezeirea a bine voit a trimite nouă mai vârtos însă preoțimei noastre luminarea cea trebuincioasă și izbăvirea de nebunii și de credinți deșarte, prin preacinstitul, înalt învățatul Pavel Kengelați, arhimandritul mănăstirii S. George și doctor în sfânta teologie, în reședința episcopescă a Timișorii. Acesta din desul vrednic de laudă bărbat din dumnezeiască grădină a cules florile acele, pe care prorocii și apostolii și cei mai slăviți ai tuturor popoarelor învățatori cu înțelepciunea lor le-au sădit; iar nouă spre buna mirosire a faptelor bune și spre luminarea minții prin noi le sădește și ni le împărtășește. Iară a doua prin mult făcătorul de bine Mihail Martinovici, tâlcuitorul teologiei în reședința episcopescă a Timișorii”⁶⁵. Activitatea lui Kenghelaț la aceste cursuri era menită să-i consolideze și mai mult autoritatea în rândul clerului și a credincioșilor din episcopia de Timișoara, mai ales în acele momente în care era contestat de către mitropolitul Stratimirovici. Pentru Pavle Kenghelaț se întrevădea o promițătoare carieră de cercetător, om de știință, teolog și de ce nu de viitor ierarh.

Încercările vieții și activitatea intelectuală

La data de 23 decembrie 1800 s-a stins din viață episcopul de Timișoara Petar Petrovici, cel care de-a lungul timpului a fost un apărător al lui Kenghelaț.

iar mai apoi inspector școlar. În 1805 participă la campania împotriva lui Napoleon în calitate de confesor militar. La 29 iunie 1807, din calitate de preot paroh al Becicherecului-Mic, împreună cu protopopul Ștefan Atanasievici al Lugojului, protopopul Gheorghe Petrovici din Belinț și preotul Petru Popovici din Bocșa îi prezintă o petiție împăratului Francisc I, în numele tuturor românilor din Banatul Timișan, prin care se susțineau drepturile românilor și se stăruia pentru cultura națională românească, argumentând vechimea elementului românesc prin vechimea elementului romantic și se solicita numirea unui director român peste școlile românești din Banat. În 1814 îi apare la Buda *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături. Acum întâia oară culese și într-acest chip pe limbă românească întocmite...* – o traducere după același luminat sârb, Dositei Obradovici. În luna iunie a aceluiași an este revocat din funcția de profesor, deoarece se afla, împreună cu Moise Nicoară și C. Diaconovici-Loga, în fruntea unei acțiuni pentru numirea unui episcop român la Arad, care ar fi putut sprijini revendicările naționale ale românilor și organiza viața culturală în Banat. Autoritățile îi confiscă fabulele, sub acuzația că s-ar ridica contra constituției imperiale. Totuși, reușește să mai activeze la Arad până în iunie 1815. Se retrage în satul său natal, iar în toamna anului 1817 se îmbolnăvește grav. La 20 ianuarie 1818 se stinge din viață la vârsta de numai 43 de ani, într-un spital din Timișoara. Este îngropat în satul său natal, Becicherecu Mic, conform dorinței sale. (George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, 80).

⁶⁵ Țichindeal 1802, 13.

După ce obștea Mănăstirii Sfântul Gheorghe a refuzat să-l primească în rândul ei și după moartea starețului Mănăstirii Bezdin Chiril Seculici, episcopul Petar a intenționat să-l numească pe Kenghelaț stareț la această mănăstire. Însă cum numirile lui Kenghelaț au devenit deja o problemă care avea rezolvare doar prin intervenția împăratului, iar episcopul Aradului Pavel Avakumovici, cel care a fost însărcinat pentru a cerceta acest caz, întârzie să se pronunțe, Kenghelaț a fost obligat să intre în obștea mănăstirii Bezdin. Au urmat doi ani de pribegie a lui Pavle Kenghelaț. A întreprins o călătorie la Karlowitz pentru a cere lămuriri privind aversiunea mitropolitului față de el, s-a întors la ascultare ca simplu ieromonah, a încercat fără sorți de izbândă să găsească înțelegere la noul episcop de Timișoara Ștefan Avakumovici, și-a oferit serviciile episcopului unit Ignatie Darabant⁶⁶, iar la finalul anului 1802, abandonat de toți, a trăit pe domeniul unui bogat negustor din mahalaua Timișoarei. Despre acești ani Kenghelaț scria plin de amărăciune: „...astfel am ajuns să fiu urât de toți și batjocorit, fără vreun venit și prieten, fără vreo cercetare a faptelor mele, lăsat la voia sorții timp de doi ani și jumătate, lucrând cu mâinile mele în grădină și din milostenii am trăit și m-am îmbrăcat.” Într-un final împăratul nu a așteptat deciziile episcopului Pavle Avakumovici și a ordonat o cercetare mai amănunțită, care a dovedit nevinovăția și acuzațiile nefondate la adresa lui Kenghelaț. Astfel la mijlocul anului 1803 printr-o circulară imperială, Pavle Kenghelaț a fost repus în treapta de arhimandrit și numit stareț al Mănăstirii Sfântul Gheorghe⁶⁷.

Kenghelaț spera ca odată cu numirea în funcția de stareț au luat sfârșit necazurile care timp de aproape trei ani l-au ținut captiv în vâltoarea vieții. Spera totodată că se va produce o conciliere cu mitropolitul Stratimirovici și episcopul Avakumovici. Însă, după moartea episcopului unit Ignatie Darabant din anul 1805 a fost descoperită corespondența celor doi, precum și corespondența cu episcopul greco-unit Samuil Vulcan⁶⁸. Sinodul

⁶⁶ Ignațiu Darabant, uneori Ignatie Darabant, (octombrie 1738, Vicea, după alte surse Mineu – 31 octombrie 1805, Oradea) a fost episcop unit de Oradea, promotor al emancipării românilor prin cultură, coautor al petiției *Supplex Libellus Valachorum*, fondator al seminarului diecezan și al Catedralei Sf. Nicolae din Oradea. (Radu Iacob, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari. Scrisă cu ocazia aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia*, Oradea (1932), 76–89).

⁶⁷ Zeremski 1927, 359.

⁶⁸ Samuil Vulcan s-a născut la 1 august 1758, în satul Veza, azi încorporat în orașul Blaj. Consacrarea sa episcopală a fost săvârșită în 1807 de episcopul Ioan Bob. În anul 1828 a întemeiat liceul românesc din Beiuș, care astăzi îi poartă numele.

de la Karlovitz, din anul 1807, nu a dezbătut această problemă, dar la insistențele mitropolitului Stratimirovici, lui Pavle Kenghelaț i-a fost limitat pentru totdeauna accesul la treapta episcopală. Kenghelaț a acceptat să petreacă o perioadă de șapte ani de penitență, exprimându-și regretele dacă a greșit față de biserică sa în vreun fel.

Perioada de penitență dintre anii 1807–1814 a însemnat pentru Kenghelaț perioada de grele încercări spirituale. În autobiografia sa menționa că „au fost șapte ani lungi când mi-a fost interzis să officiez orice euharistie, nu am putut ține nici o predică, nu am luat parte la nici o ședință consistorială, nici nu am putut să fiu în afara mănăstirii. Într-un singur cuvânt am fost tratat la mănăstire ca un deținut, păzit fiind de călugării care mi-au fost subordonați”⁶⁹. Cu toate acestea această perioadă a fost și una dintre cele mai prolifiche ale cărturarului Kenghelaț. La începutul penitenței din anul 1807, Kenghelaț a remarcat faptul că în literatura sârbă nu exista un manual de geografie. Călătoriile efectuate și bagajul de cunoștințe cu care era înzestrat l-au îndemnat să înceapă un studiu amplu asupra geografiei europene. Însă evenimentele politice care se petreceau în Europa în legătură cu războaiele napoleoniene, precum și situația politică incertă în ceea ce privește stabilirea unor granițe teritoriale, au făcut ca acesta să întârzie publicarea acestei lucrări. Însă totodată a remarcat și faptul că literaturii de specialitate sârbe îi lipsește cu desăvârșire un tratat de istorie naturală. Cel mai probabil Pavle Kenghelaț a început acest tratat în anul 1808 sau 1809, finalizându-l în anul 1811, când a fost tipărită prima parte la Buda prin grija negustorului timișorean Gheorghie Stefanovici, intitulată *Iestestvoslovie*. Inițial Kenghelaț a dorit ca lucrarea să fie tipărită în patru volume: primul care trata istoria naturală, al doilea avea să fie un tratat de zoologie, al treilea un tratat de botanică iar al patrulea volum avea să fie dedicat studiului mineralelor. Din păcate pentru științele naturale, dar și pentru opera de pionierat a lui Kenghelaț, aceasta s-a lovit încă odată de aversiunea mitropolitului Stratimirovici și episcopului Avakumovici. Chiar episcopul Avakumovici a intervenit pe lângă autoritățile civile din Timișoara pentru a interzice negustorului Stefanovici să vândă cartea. Din

A contribuit la dezvoltarea culturii românilor ardeleni, mai ales prin finanțarea publicării lucrărilor corifeilor Școlii Ardelene. Pe românii ortodocși din Arad i-a sprijinit să-și aleagă episcop român. A fost numit de Nicolae Iorga „ocrotitorul întregii culturii românești”. (Ioan Chindriș, *Luministul Samuil Vulcan. (Crâmpie inedite)*, în *Crisia*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, X (1980), 583–587).

⁶⁹ Grubici 2010, 17.

această lucrare a fost tipărită doar prima parte, celelalte trei părți au rămas netipărite, doar în manuscris, pierzându-se urma.

Gândirea filosofică a lui Kenghelaț transcende problemele personale și profesionale pe care acesta le-a avut imediat după primirea cinului monahal. Cu siguranță putem vorbi și de o latură intelectuală a lui Kenghelaț, care nu a putut fi înfrântă de nici o epitimie sau canon, căreia greutatea și povara încercărilor vieții au putut să-i dea doar o notă de aprofundare și seriozitate în gândire. Putem spune chiar că încercările personale și profesionale au conturat și definitivat și mai mult personalitatea intelectuală a cărturarului Pavle Kenghelaț, care chiar și la cele mai mari eșecuri profesionale a rămas fidel gândirii raționale în duh cu epoca în care trăia și din care făcea parte. Apariția lui Kenghelaț pe scena raționalismului bănățean este în strânsă legătură cu popularitatea crescândă în rândurile intelectualilor bănățeni a științelor naturale⁷⁰. Fie că a apărut prin intervenția raționalismului la Voltaire sau a sentimentalismului la Jean Jacques Rousseau, deismul a fost unul dintre principalele curente pe care l-a adoptat filosoful eclesiastic Kenghelaț în cercetările sale în care a încercat rațional să explice teoria creației, dar contrar mesajului deist, să-l rețină pe Dumnezeu în istoria și dezvoltarea creației.

În introducerea primului volum din *Iestestvoslovie*, Kenghelaț încearcă să-și expună motivele care l-au condus la redactarea acestei lucrări. Printre altele spunea că „nu există om care se poate numi înțelept dacă istoria și ființa lucrurilor nu o cunoaște”. Este oarecum în ton cu un contemporan al său, fizicianul Atanasie Stoicovici, care afirma la rândul său că „este necesară cercetarea istoriei naturale, deoarece omul trebuie nu doar să-și mențină poziția în natură, ci să-și consolideze această poziție”⁷¹. Dacă se are în vedere că perioada studiilor Kenghelaț le-a petrecut în plin iozefinism luminat, care i-a determinat orientarea către iluminare prin știință, este lesne de înțeles de ce și el

⁷⁰ Dionisie Novacovici (1705–1767) a publicat un articol teologico-filosofic sub forma unui catehism intitulat *Историја натуралнаја филозофов од префекта петроварадински училишта*, Ioan Raici un îndrumător geografic intitulat *Краткоје руководство в познаније земно-воднаго круга*, iar Manoilo Iancovici, membru al societății *Naturforschende Geselleschaft*, a publicat în anul 1787 *Физическоје сочиненије о искушенију и разделенију воде у ваздух*. Nu trebuie pierdute din vedere nici traducerile din limba germană în limba sârbă ale lui Ioachim Vuici din domeniul științelor naturale, precum și culegerea nobilei arădenice Eustahia Arsici Țințici intitulată *Ползнауја размишљенија о четирих годишњих времена*.

⁷¹ Gavrilovici, 64.

s-a alăturat predecesorilor și contemporanilor săi de a populariza știința în rândurile populației după exemplul unui iluminist național. Totodată nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că a rămas și un teolog care a adoptat în gândirea sa un curent filosofic foarte apropiat de creștinism, deismul. De aceea în elaborarea temei este foarte greu de urmărit idea teologică și cea filosofică a lui Kenghelaț, dar se deduce cu ușurință că acesta a dorit să dovedească prezența divinului în natură prin măreția creației și desăvârșirea lumii. Creatorul, pe de o parte, și dătătorul de viață, pe de altă parte, se pot descoperi prin cunoașterea ființelor vii spre deosebire de cele fără viață, iar duhul lui Dumnezeu, pentru Kenghelaț nu reprezintă a treia persoană din Sfânta Treime, ci reprezintă forța nevăzută și dătătoare de viață a naturii. Cuvintele biblice prin care divinitatea a dorit să creeze și a creat, nu sunt de îndeajuns pentru el. Căutând cauza care a determinat actul creației, el nu se mulțumește cu constatarea că natura există, ci aprofundează prin cercetări amănunțite și exemple concrete legile existenței și ale actului creațional, iar concluziile la care ajunge, dar care sunt în ton cu rigorile canonice, îi oferă posibilitatea să-și exprime totala satisfacție că fiecare postulat are la bază o gândire rațională. În gândirea filosofică se detașează de gândirea sfinților părinți, opinând că și aceștia, oameni fiind, au putut greși, de aceea încearcă să afle adevărul pe calea științei.

În acest tratat de introducere în științele naturii Kenghelaț a dorit să-l introducă pe cititor în tainele întregii naturi. Astfel este explicat macrocosmosul și microcosmosul, adică toată natura, cuprinzând planetele sistemului solar și omul, îmbinând cunoștințele sale din domeniul geografiei, fizicii, astronomiei și biologiei. Acest prim volum la rândul său este împărțit în opt capitole care tratează teme despre: 1. Originea pământului și schimbările majore ale acestuia, 2. Munți, peșteri și râuri, 3. Mări, fluvii și lacuri, 4. Izvoarele râurilor, 5. Vânturi, 6. Vulcane și cutremure, 7. Despre calendar și diferențele în calcularea timpului și 8. Omul. Pentru Kenghelaț istoria pământului este o temă care trebuie dezbătută de știința naturală și nu de teologi. Chiar dacă nu știe cu exactitate să aprecieze momentul apariției pământului, iar existența milenară transcende orice calcul matematic, totuși la baza apariției terestre pune cuvântul divin. Dar exceptând idea și aportul divinității la creație, în opinia lui, menirea științei naturale este să explice unele fenomene prin care a fost posibilă crearea lumii. El constată astfel că înainte de formarea actualei scoarțe terestre, a existat o protolume, care

a dispărut în neant și a fost înghițită de ape, apreciind chiar că la început au fost create doar apa și elementele care alcătuiesc scoarța terestră. În crearea reliefului sunt două momente importante: după sedimentarea particulelor în apele mărilor și a oceanelor, Duhul lui Dumnezeu a făcut ca apele să se retragă, iar focul pământului a ridicat la suprafață măruntaiele pământului creând munții și dealurile. Este interesantă pentru gândirea acelor timpuri explicația lui Kenghelaț în ceea ce privește una dintre cele mai importante nedumeriri geologice ale secolului al XVIII-lea: fosilele unor animale care trăiesc în părțile tropicale, dar care au fost descoperite în nordul extrem. Astfel el opinează că animalele fie au început să se adaptească din calea unor dezastre naturale migrând în nord, fie, mai plauzibilă pentru Kenghelaț este teoria că pământul și-a schimbat rotația în jurul soarelui. Importante sunt și cercetările efectuate de Kenghelaț asupra insectelor din jurul cetății Golubaț, care au stat la originea a mai multor epidemii în rândul animalelor domestice, precum și studiul apelor termale și minerale de la Mehadia și Herculane. Ultimul capitol, care de altfel i-a adus cele mai multe critici din partea ierarhiei superioare, este dedicat ființei umane. Sunt dezbătute astfel probleme de embriologie, anatomie, fiziologie și psihologie. Vorbind despre anatomia omului el constată că acesta se aseamănă foarte bine cu oricare animal terestru prin compoziția și funcția organelor din corp. În opinia sa singurul lucru care diferențiază omul de un animal este raționamentul, ca urmare a diferențelor din sistemul nervos, implicit a creierului, și puterea de a vorbi. Pentru a capta atenția cititorului amintește unele exemple din viața cotidiană a oamenilor de culoare și a triburilor indiene și America de Nord. De asemenea vorbește și despre copiii sălbaticiți, care au fost descoperiți trăind cu animalele în jungla Americii de Sud.

Pentru aceste idei Kenghelaț a fost chemat de episcopul Timișoarei Stefan Avakumovici pentru a da explicații în ceea ce privește gândirea filosofică. Istoriografia a încercat de nenumărate ori să explice aversiunea mitropolitului Stefan Stratimirovici și a episcopului Stefan Avakumovici față de persoana și opera lui Kenghelaț, enumerându-se de multe ori scepticismul cu care erau primite ideile filosofice în rândul înaltului cler de la Karlowitz. Pe lângă acest motiv de ordin doctrinar, trebuie avut în vedere și motivul politic. După moartea celui mai mare susținător al despotismului luminat Iosif II în anul 1790, în timpul urmașilor acestuia Franz I (1792–1835) și Ferdinand al V-lea (1835–1848),

s-a constatat o accentuată încercare a aparatului administrativ de a limita pătrunderea ideilor revoluției franceze, precum și a ideilor democrației inspirate din războaiele napoleoniene. După triumful republicii franceze a devenit evident pentru Casa de Habsburg că în teritoriile sale era nevoie de subordonați fideli. De aceea prea multă libertate în gândire, rațiune și cunoaștere putea, în opinia imperialilor austrieci, să compromită siguranța monarhiei. Această politică de stat promovată mai ales în timpul cancelarilor Franz Thugut (1794–1809) și Wenzel Metternich (1809–1848) a subordonat și mai mult ierarhia bisericească inferioară, care a devenit un simplu obiect strategic la îndemâna aparatului administrativ. Mitropolitul de Karlowitz, ca reprezentant al ortodocșilor din Imperiul habsburgic a fost obligat să țină cont de acest pragmatism politic, fiind permanent subordonat, fără compromisuri, casei domnitoare căreia de nenumărate ori i-a jurat credință. Kenghelaș s-a apărut în fața acestor acuze, care i-au fost aduse din cauze dogmatice prin faptul că există foarte mulți clerici în frunte cu învățatul Dositei Obradovici, care excelează în gândirea luministă, iar renumitul profesor Inokentie Dubravinski a primit din partea țarinei Katarina II a Rusiei cele mai însemnate distincții pentru aportul său intelectual. Cel mai probabil și el era conștient că duhul vremii și politica dusă erau principalii factori ai eșecurilor sale pe plan profesional. Kenghelaș a pierdut două nominalizări pentru a fi ales episcop, în anii 1807 și 1809, când administrația eparhiei de Pakraț și-a exprimat dorința de a-l avea episcop. De asemenea la sinodul elector din anul 1816 pentru alegerea viitorului episcop de Arad, Kenghelaș a fost încă o dată exclus de pe lista candidaților⁷². Din acest moment, cu excepția unei scrisori din anul 1822 adresată mitropolitului Stratimirovici, Kenghelaș a renunțat să mai ceară intervenția și milostivirea ierarhiei eclesiastice superioare. Din această perioadă datează cele mai multe scrisori ale sale adresate împăratului Francisc I⁷³. Chiar în timpul unui denunț din anul 1820 credincioșii din episcopia de Timișoara în frunte cu o mare majoritate a cle-

⁷² Grubici 2010, 20.

⁷³ S-au păstrat scrisorile din data de 26 iulie 1822 și 12 iunie 1823. Scrisorile sunt un important izvor de material biografic, precum și foarte multe răspunsuri și dovezi asupra gândirii, credinței și a fidelității față de imperiul austriac. Kenghelaș a explicat în aceste scrisori care sunt motivele care-l creditează pentru alegerea în funcția de episcop, optând chiar pentru a concura pentru unul din locurile vacante din Arad sau Timișoara. De asemenea Kenghelaș lasă să se înțeleagă că este un susținător fidel al Casei de Habsburg, contrar acuzațiilor rusofile aduse.

rului au înaintat cancelariei imperiale un memoriu prin care cereau confirmarea lui Kenghelaș ca episcop de Timișoara⁷⁴. În anul 1824 Francisc I l-a numit pe Kenghelaș episcop de Timișoara, dar la intervenția mitropolitului Stratimirovici și a noilor acuze de afiliere la partida pro-rusă, după o dispută de trei decenii, lui Kenghelaș i-a fost interzis să mai candideze vreodată pentru funcția de episcop. Cel mult a deținut funcția de asesor al episcopiei de Timișoara în anul 1824⁷⁵.

Arhimandritul Pavle Kenghelaș a fost chemat de cneazul Miloș Obrenovici să meargă în Serbia, oferindu-i-se chiar catedra unei episcopii, însă aceasta a răspuns ferm că dorește să meargă la catedrala acelei episcopii pe care el o va alege⁷⁶. Epoca în care și-a tipărit lucrările a reprezentat o epocă de reformă a limbii sârbe în frunte cu marii reformatori și gânditori ai timpului, Vuk Stefanovici Karadžici și Dositei Obradovici. Perioada de la întrepătrunderea secolului al XVII-lea și al XIX-lea, precum și prima parte a secolului al XIX-lea este caracterizată printr-o încercare de uniformizare a limbii sârbe, chiar dacă mai mulți autori întrebunțau mai multe tipuri de vorbire în scrierile lor. Chiar dacă potrivit mărturiei lui Kenghelaș „fiecare adopta legile după baba Smilja”, acesta și-a scris primele lucrări într-o limbă academică, dar totodată pe înțelesul poporului de rând.

În tot acest timp, Kenghelaș nu și-a neglijat atribuțiile la Mănăstirea Sângeorge. După cum afirma s-a retras la mănăstire ca acolo, precum bătrânii cuvioși părinți și călugării cărturari apăsuni ai secolelor al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, să poată să-și termine în liniște lucrările la care ținea foarte mult⁷⁷. Aceasta este perioada multor înfăptuiri pe domeniul mănăstiresc. Amintim renovarea celor trei mori pe râul Bârzava, denumite sugestiv a Sfântului Gheorghe, a Adormirii Maicii Domnului și a Apostolilor Petru și Pavel din anii 1808 și 1828, consolidarea chiliilor și a dependințelor mănăstirești. Tot atunci s-a pictat actualul iconostas. Pentru această capodoperă a fost contractat pictorul Iovan Isailovici, iar pentru a picta portretele episcopilor Stefan Avakumovici și Iosif Putnic, Pavle Kenghelaș i-a contractat pe pictorii Arsa Teodorovici și Sava Petrovici. A murit la data de 19 martie 1834 la Timișoara, în urma

⁷⁴ Tot atunci a ajuns și recomandarea președintelui Academiei de la Petrograd, care dorea ca celelalte opere ale lui Kenghelaș (*Svemirnago sbitiaslovia* și *Žerkovnaia istoria*) să fie tipărite la Petrograd.

⁷⁵ Magarașevici 1825, 4.

⁷⁶ Georgevici 2013, 755.

⁷⁷ Kenghelaș 1811, 5.

unei comoții cerebrale. A fost înmormântat în cripta obștii mănăstirii Sfântul Gheorghe.

Reabilitarea lui Kenghelaț

În timpul vieții lui Kenghelaț de foarte puține ori i-au fost aduse laude în ceea ce privește viața și gândirea filosofică. După moartea mitropolitului Stratimirovici, în anul 1836, au apărut sporadic aprecieri pozitive asupra operei sale. Un autor anonim scria în anul 1838 despre lucrările sale, evidențiind primul gând pozitiv al criticii sârbe. Acestui anonim i-a urmat Iovan Steria Popovici în anii 1852 și 1864, care scoteau în relief maturitatea în gândire. Acesta afirma că în opera lui Kenghelaț se transpune întreaga sa personalitate. În fiecare pagină a sa, continuă Popovici, se vedea pecetea unui duh puternic, o putere în gândire și un temperament coleric, concluzionând, la acea vreme, că printre sârbi sunt foarte puține lucrări scrise care se pot compara cu ale sale⁷⁸.

Kenghelaț s-a bucurat de prietenia unuia dintre cei mai mari reformatori ai limbii sârbe, Vuk Stefanovici Karadzici. Într-o scrisoare adresată lui Friedrich von Adelung din Viena, la data de 20 martie 1823, Vuk îl numește un important istoric și filosof al neamului slav⁷⁹. Într-o altă scrisoare adresată lui Lukian Mușițki, din data 15 noiembrie 1822, afirma despre opera lui Kenghelaț că este una dintre cele mai importante lucrări scrise de un cleric al Bisericii sârbe, iar prin lucrările sale a dovedit că este vrednic de a primi cinul episcopal. În lucrările sale, Kenghelaț a fost un susținător fervent al reformelor lingvistice ale lui Vuk Stefanovici Karadzici, însă a murit înainte să poată vedea succesul acestora.

Kenghelaț a fost respectat de foarte mulți reprezentanți ai înaltului cler. Amintim că episcopul de Timișoara Petar Petrovici, nu numai că l-a ocrotit în fața atacurilor mitropolitului de Karlowitz, ci printr-o dispoziție testamentară a donat jumătate din biblioteca sa personală lui Kenghelaț⁸⁰. De menționat faptul că aceasta a fost

una dintre cele mai mari biblioteci din rândul sârbilor din acea vreme, rivalizând chiar și cu biblioteca lui Zaharia Orfelin, însumând peste 2000 de volume. Printre susținătorii săi s-au numărat episcopii Iosif Iovanovici Șakabent, Vikentie Iovanovici Vidac și Iosif Putnic. Într-o discuție cu episcopul Putnic din anul 1824 privind ședința sinodală care viza schimbarea cadrelor bisericești, Kenghelaț spunea: „domnul meu am și eu prietenii mei care mă anunță ce se întâmplă în taină.. dumneavoastră nici nu ați plecat de acolo (Karlowitz) iar eu am știut tot și am avut tot”⁸¹. La acest exemplu trebuie adăugată și cererea preoțimii din Panciova, care la contractat pe pictorul Constantin Daniel să picteze portretul lui Pavle Kenghelaț, fiind unul dintre cele mai impozante și marcante portrete ale clerului sârb din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Portretul original se află astăzi în colecția muzeală din Panciova, iar mai multe replici ale acestuia se află la Timișoara și Kikinda.

Trebuie menționat faptul că o parte din opera lui Kenghelaț a fost tradusă în limba română și în limba sârbă. Astfel, în anul 1824, Ioan Teodorovici, parohul bisericii grecești neunite din Buda a tradus și tipărit *Istoria universală*, iar în anul 2011 episcopul Lukian de Timișoara a transpus în limba sârbă modernă lucrarea *Iestestvoslovie*, aceasta fiind editată de *Историјски архив* din Kikinda.

Opera

Evidențiind opera arhimandritului Pavle Kenghelaț putem spune că în urma lui a rămas o bogată bibliografie materializată în diferite lucrări precum și o bogată corespondență:

1. *Конзисторијална окружница свештеницима Темишварске епархије 1798*, Глас истине, Нови Сад, 2/1885, nr. 3 (Circulară consistorială către preoțimea Episcopiei de Timișoara, 1798).

2. *Јестествословије. Част прваја*, Будим, 1811 (Istoria naturală. Prima parte).

3. *Всемирнаго сбитиасловіе. Част прваја*, Будим, 1821 (Istoria universală. Prima parte).

4. *Проповјед о покоренији и повиновенији к власти*, (Predică despre ascultare) Седмица, 1854, p. 227–230.

5. *Историја Јеврејског народа 1,2,3*, (Istoria poporului Evreu) Панчево, Народна библиотека Браће Јовановић, sv. 205, 207, 209.

Trebuie menționat faptul că o mare parte din opera lui Pavle Kenghelaț a dispărut. O parte

Темишварски епископ Петар Петровић по књигама његове библиотеке, în *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, sv. 22, Нови Сад (1935), 452–464, 455).

⁸¹ Raicovici 1884, 136.

⁷⁸ Popovici 1852, 217–218.

⁷⁹ *Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах*. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 2003. – С. 68. – [Т. XII].

⁸⁰ „...volo, ut una medietas Bibliothecae meae proferenter dno Abbati Paulo kengyelaz cedat, quia idem miki constanter fidelis, et utilia servitia usque ad mortem prosequitur, ego vero, pro huic et nunc, propter subversantem pecuniae defectum eundem condecenter remunerari nequeo, et ideo secundum voluntatem et bene placitum ipsissimo libros quos vult, pro se delegit ut cum pleno iure proprietatis praedictum Bibliothecae meae medietatem retineat” (Мита Костић,

din manuscrisele lui Kenghelaț au fost cedate lui Iovan Steria Popovici, care la rândul său le-a cedat Bibliotecii naționale din Belgrad, iar aici au fost mistuite de flăcări în timpul bombardării Belgradului din anul 1941. Pe de altă parte este cunoscut faptul că aproape toate lucrările au fost scrise la Mănăstirea Sfântul Gheorghe, care în anii comunismului a fost transformată în CAP, iar cea mai mare parte din arhivă a dispărut în vicisitudinile timpului. De asemenea nu trebuie pierdut din vedere nici poziția care a avut-o Kenghelaț în timpul vieții mitropolitului Stratimirovici, când o mare parte a manuscriselor sale au dispărut. Însă în baza mărturiilor episcopului Ilarion Zeremski, ale lui Iovan Steria Popovici, Emilian Radici și Vuk Stefanovici Karadzici se poate reconstitui parțial opera pierdută a lui Pavle Kenghelaț:

1. *Аутобиографија*, (Autobiografie), (1803)⁸².
2. *Земљеописаније*, (Geografie), (1807)⁸³.
3. *Јестествословије 2,3,4*, (Istoria naturală, 2,3,4), (1807–1811)⁸⁴.
4. *Надгробно слово епископу Петру Видаку*, (Predică la înmormântarea episcopului Petar Vidak), (1818)⁸⁵.
5. *Всеприродно сбитијасловије части 2,3,4*, (Istoria universală, 2,3,4), (1821)⁸⁶.
6. *Надгробна беседа епископу Стевану Авакумовићу*, (Predică la înmormântarea episcopului Stefan Avacumovici), (1822)⁸⁷.
7. *Церковнаја историја части 1–8*, (Istoria bisericească, 1–8), (1824)⁸⁸.
8. *Теологија*, (Teologia), (1824)⁸⁹.
9. *Духовне беседе части 1,2*, (Predici 1,2), (1802–1830)⁹⁰.
10. *Надгробна беседа епископу Јосифу Путнику* (Predică la înmormântarea episcopului Iosif Putnik), (1830)⁹¹.

Am amintit că Pavle Kenghelaț a trebuit în nenumărate ori să-și dovedească nevinovăția în fața autorităților eclesiastice, mai cu seamă în fața episcopului Stevan Avacumovici și mitropolitul Stefan Stratimirovici. Însă când a epuizat toate

modalitățile de a se disculpa în fața celor doi, a apelat la protecția și mijlocirea autorităților cancelariei vieneze. Din această perioadă ne parvine cea mai mare și mai importantă corespondență a sa, care oferă foarte multe date despre viața, studiile și opera sa filosofică, teologică și istorică. Cea mai mare parte a corespondenței sale a fost publicată în diferite volume, printre care amintim:

1. Scrisorile adresate *mitropolitului de Karlowitz Stefan Stratimirovici* din data de 15 decembrie 1794⁹², 23 decembrie 1800⁹³, 8 februarie 1807⁹⁴, 6 noiembrie 1813⁹⁵ și 20 mai 1816⁹⁶.
2. Scrisoarea adresată *episcopului de Timișoara Petar Petrovici* din data de 9 mai 1800⁹⁷.
3. Scrisoarea adresată *episcopului de Timișoara Stefan Avacumovici* din data de 30 iulie 1812⁹⁸.
4. Scrisorile adresate *împăratului Franz I* din data de 26 iulie 1822 și 12 iunie 1823⁹⁹.
5. Scrisoarea adresată lui *Lukian Mușițki* din data de 7 februarie 1825¹⁰⁰.
6. Scrisorile adresate lui *Vuk Stefanovici Karadzici* din data de 21 februarie 1825 și 1 noiembrie 1825¹⁰¹.
7. Scrisoarea adresată lui *Dimitrie Tirca* din data de 12 septembrie 1825¹⁰².

BIBLIOGRAFIE

- Bugarški 2012
 Стеван Бугарски, *Аутобиографија архимандрита Павла (Кенгелца)*, în *Зборник Матице Српске за историју*, бр. 86, Нови Сад (2012), 67–77.
- Сіацра 1868
 Е. Чапра, *Павао Кенђелац први панслависта*, în *Даница*, 9, Нови Сад (1868).
- Сокрлјан 1832
 Василије Чокерљан, *Србски родољубац*, Пешта (1832).
- Состісі 1926
 прота Слободан Костіћ, *Богословски течај у Темишвару 1800 године*, în *Гласник*, бр. 21/1 децембар 1926.
- ⁹² Staici 1950, 70–71.
⁹³ Ivici 1926, 125.
⁹⁴ Ivici 1964, 112–114.
⁹⁵ Radoicici 1926, 115.
⁹⁶ Nikolajevici 1912, 22–24.
⁹⁷ Raicovici 1880, 50.
⁹⁸ Gavrilovici 1969, 114.
⁹⁹ Ivici 1964, 135–146.
¹⁰⁰ Karadzici 1909, 665–666.
¹⁰¹ Karadzici 1909, 73–74, 75–76.
¹⁰² Karadzici 1909, 74–75.

⁸² Originalul se află în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Sârbe de Timișoara, nr. inv. 2933, publicat pentru prima dată de istoricul Stevan Bugarschi în *Зборник Матице српске за историју*, Нови Сад (2012), 67–77.

⁸³ Kenghelaț 1811, 1; Сіацра 1868, 160.

⁸⁴ Kenghelaț 1811, 15–16; Сіацра 1868, 160.

⁸⁵ Raicovici 1880, 54; Calici 1890, 43.

⁸⁶ Сіацра 1868, 160.

⁸⁷ Costici 1938, 19.

⁸⁸ Tirol 1827, 193; Popovici 1852, 217; Raicovici 1880, 54.

⁸⁹ Karadzici 1824, 475.

⁹⁰ Сіацра 1868, 161.

⁹¹ Costici 1938, 21–22.

- Covianici 1953
Р. Ковијанић, *О Павлу Кенђелцу, писцу прве српске јестастенице*, in *Наука и природа*, 6, Београд (1953), бр. 4., 165–170.
- Deianač 2004
Душан Дејанац, *Христофор Кенђелац. Павле Кенђелац*, in *Лексикон познатих Кикиндана*, Кикинда (2004).
- Gavrilović 2001
Никола Гавриловић, *Деизам природњака Павла Кенђелца*, in *Темишварски Зборник*, 3, Нови Сад (2001), 63–71.
- Georgevici 2013
Тихомир Ђорђевић, *Насељавање Србије за време владе кнеза Милоша Обрновића*, Нови Сад (2013).
- Grubić 2010
Александар Грубић, Миодраг Јовановић, *Павле Кенђелац (1766–1834)*, in *Живот и дело српских научника*, САНУ књига 12, Београд (2010), 5–72.
- Karadžić 1910
Вук Стефановић Караџић, *Вукова Преписка*, Београд (1910).
- Magarašević 1824
Георгије Магарашевић, *Летопис Матице Српске*, Будим (1824).
- Nici 1912
Д. Нић, *Два прилошка биографији архимандрита павла Кенђелца* in *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије*, 2, (1912), Сремски Карловци, 1912.
- Raicović 1880
Ђ. Рајковић, *Павао Кенђелац, богграфско, књижевна слика*, in *Летопис Матице Српске*, књига 124, Нови Сад (1880), 45–57.
- Ruvarač 1914
Димитрије Руварац, *Епархија темишварска до њена постанка до 1758 године*, in *Српска Манатсирска штампарија*, Сремски Карловци (1914).
- Țichindeal 1802
Dimitrie Țichindeal, *Sfaturile înțelegerii celei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite iară acum întâia dată întoarse despre limba sârbească și întru acest chip în limba daco-românească așezate*, Buda (1802).
- Vuča 2010
Петар Вуца, *Живот и дело Павла Кенђелца*, in *Зборник радова конференције „Развој астрономије код Срба“*, Београд (2010), 429–537.
- Zeremski 1927
Иларион Зеремски, *Школовање архим. Павла Кенђалца*, in *Летопис Матице Српске*, бр. 101, књига 313, Нови Сад (1927), 358–363.